

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

pod redakcją Anny Jach

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

ROSJA

Wczoraj, dziś i jutro

Polityka – Kultura – Gospodarka – Religia

Pod redakcją Joachima Dieca, Anny Jach i Michała Kuryłowicza

Tom 21

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

pod redakcją Anny Jach

Kraków

Copyright by individual authors, 2017

Recenzent
prof. dr hab. Andrzej Czajowski

Redakcja
Joanna Hańczkiewicz

Projekt okładki
Dorota Furas

ISBN 978-83-7638-902-8

DOI: <https://doi.org/10.12797/9788376389028>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

KSIEGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Pamięci Profesora Andrzeja Chodubskiego poświęcam

Anna Jach

Kraków 2017

Spis treści

Rozdział 1

Anna Jach

Proces „implementacji strategii” rewolucji – koncepcje, metody, doświadczenia	9
--	---

Rozdział 2

Karolina Maćko

Proletariaccy jakobini – rewolucja francuska i przewrót październikowy w perspektywie porównawczej. Ideały Wielkiej Rewolucji 100 lat później	31
---	----

Rozdział 3

Sebastian Torlop

Geopolityczne znaczenie Syberii w perspektywie globalnego ocieplenia	45
---	----

Rozdział 4

Witalii Kariev

Autonomiczno-federacyjne koncepcje Wołodymyra Wynnyczenki w kontekście polityki jego rządu wobec Rządu Tymczasowego	59
---	----

Rozdział 5

Dymitr Romanowski

Historia, polityka a zbawienie	71
--------------------------------------	----

Rozdział 6

Aleksandr Sungurow

Rosyjskie i radzieckie tradycje udziału przedstawicieli środowiska akademickiego w polityce: Władimir Wiernadski, Andriej Sacharow i inni	81
---	----

Rozdział 7

Kinga Osierda

- Współczesne *Беспризорные дети* – przedstawienie
 problemu samotności wśród rosyjskich dzieci 91

Rozdział 8

Katarzyna Duda

- Niewolnicy wolności (Swietłana Aleksijewicz, *Czasy
 secondhand. Koniec czerwonego człowieka*) 101

Rozdział 9

Elżbieta Żak

- Karnawał rewolucji (Olga Sławnikowa, 2017) 113

Rozdział 10

Michał Kuryłowicz

- Rewolucja oraz dzieje ZSRR w perspektywie rosyjskiej
 edukacji historycznej 125

Rozdział 11

Roman Sawienkow

- Rewolucja z 1917 roku w procesach politycznych
 współczesnej Rosji 137

Rozdział 12

Irina Orłowa

- Tworzenie mechanizmów samoregulacji i kształtowanie
 systemu demokracji we współczesnej Rosji 145

Rozdział 13

Anna Jach

- Pieriestrojka* – reformowanie spuścizny rewolucji 157

Rozdział 14

Rafał Lisiakiewicz

- Model gospodarczy Rosji Putina a spuścizna
 potransformacyjna. 189

Rozdział 15

Anna Jach

- „Implementacje strategii” zmiany. Próba bilansu 205

- Bibliografia 217

- Noty o autorach 231

ANNA JACH <http://orcid.org/0000-0002-3748-5406>
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Rozdział 13

Pieriestrojka – reformowanie spuścizny rewolucji

Związek Radziecki był państwem ukształtowanym zgodnie z założeniami strategii rewolucji, wypracowanej w drugiej połowie XIX wieku przez czołowych przedstawicieli nurtu narodnickiego. Koncepcja ta, stworzona przez Piotra Tkaczowa, przewidywała, że

rewolucyjna mniejszość, wyzwoliwszy naród spod jarzma grozy i strachu przed władzą, pozwala mu wyrazić swą burzycielską siłę, umiejętnie kierując ją na wytrzebiecie wrogów rewolucji, burzy ich bastiony i pozbawia ich wszelkich środków oporu i przeciwdziałania. Potem w oparciu o swą siłę i autorytet, wprowadza nowe, postępowo-komunistyczne elementy do życia społecznego (Ткачев, 1933).

Włodzimierz Lenin, zafascynowany strategicznym planem implementacji rewolucji po przejściu władzy przez bolszewików w nocy z 6 na 7 listopada 1917 roku, wprowadził go w życie.

Powstałe w wyniku przewrotu politycznego państwo przetrwało bez mała 70 lat. Chociaż przyczyny jego końca leżą u samego jego zarania, to z tego faktu nie zdawano sobie sprawy. W ciągu jego trwania wielokrotnie, z większym lub mniejszym powodzeniem podejmowano próby

reform w celu usprawnienia funkcjonowania systemu. Jednakże system okazał się w praktyce niereformowalny, a nabrzmiałe problemy niemożliwe do rozwiązania. Innymi słowy, dokonania rewolucji znalazły się w impasie. Inicjowane odgórnie dotychczasowe próby zdynamizowania systemu przełożyły się na rozkład wewnętrzny państwa, albowiem obliczone były na utrzymanie stanu posiadania, zgodnie z założeniem, że jest dobrze, a powinno być jeszcze lepiej.

Michaił Gorbaczow wybrany na sekretarza generalnego KPZR w marcu 1985 roku, wbrew późniejszym interpretacjom, był naturalnym kontynuatorem dotychczasowej polityki, zakładającej utrzymanie *status quo*. Jego wybór na najwyższy urząd w państwie komunistycznym nie był kwestią przypadku. Jako protegowany Jurija Andropowa dał się poznać jako jego bliski współpracownik. Z tego też powodu przy odrobinie szczęścia (którym okazała się fortunna w czasie śmierć poprzednika, Konstantina Czernienki) w trakcie decydowania na posiedzeniu Biura Politycznego KC KPZR uzyskał poparcie KGB, co w połączeniu z „błogosławieństwem” ze strony „starców”, na czele z Andriejem Gromyką, skutkowało objęciem stanowiska. Grupa BP, która wsparła Gorbaczowa, wyrażała przekonanie, że dotychczasowy układ stosunków na poziomie struktur zarządzających państwem jest optymalny i nie wymaga, przynajmniej na razie, zmiany. Opinię tę podzielał również sam gensek.

Koncepcja reformowania spuścizny rewolucji jako zapowiedź przeobrażeń systemowych

Gorbaczow objął stery państwa, którego system znajdował się w stanie marazmu. Chociaż głośno nie wypowiedziano się na temat wielości dławiących go problemów, konieczność przeprowadzenia reformy stała się kwestią palącą. Wiedzę o tym Gorbaczow czerpał z bliskiej współpracy z Andropowem i na bazie tej właśnie wiedzy zdecydował się podjąć wysiłki w celu wydzwignięcia systemu państwa z zapaści.

Ogłoszona na wiosnę 1985 roku reforma ukierunkowana była początkowo wyłącznie na „odrodzenie” systemu gospodarczego ZSRR. Do obiegu publicznego ta część *periestrojki* – przebudowy – przeszła pod hasłem *usкорienia*, czyli przyspieszenia.

Początkowo do 1986 roku *pieriestrojkę* w gospodarce charakteryzowały znane komunistyczne metody oddziaływania na społeczeństwo, polegające na przywracaniu porządku i dyscypliny (Thom, 1990, s. 31). Ukierunkowane były w pierwszym rządzie na zwiększenie zaangażowania społeczeństwa w przezwyciężenie kryzysu gospodarczego, który najbardziej dawał się we znaki w przemyśle. Jak się jednak wkrótce okazało, plany te nie przyniosły zakładanych efektów. Wobec trwającego kryzysu, obejmującego całe państwo, przejawiającego się w braku produktów pierwszej potrzeby, i wobec jawnego fiaska dotychczasowych działań decydenci musieli zmienić strategię działania.

Problemem, który zdeterminował zmianę strategii reformy, okazały się nakazowo-rozdzielne mechanizmy wdrażania *uskorienija* w życie. Wynikało to z faktu, że zostały zaczerpnięte z minionych doświadczeń i praktyk przebudowywania systemu ekonomicznego, który w drugiej połowie lat 80. XX wieku okazał się całkowicie niesterowalny. Decydenci radzieccy zdecydowali się zatem na ukierunkowanie przebudowy w taki sposób, aby nawołując do „udoskonalenia socjalizmu”, *de facto* powrócić do rozwiązań, które jako jedyne dźwignęły gospodarkę rosyjską, nadając jej sterowalność. Odejście ekipy Gorbaczowa od zawodnych mechanizmów *uskorienija* skutkowało zerwaniem z dziedzictwem stalinizmu zarówno w gospodarce, jak i w innych sferach życia społeczno-politycznego. Poszukując przyczyn kryzysu państwa i źródeł jego „odrodzenia”, zdecydowano się na otwartą konfrontację z dziedzictwem Stalina. Punktem odniesienia stał się Lenin; Gorbaczow odwoływał się do jego strategii reform w sferze gospodarczej. Wobec klapy założeń *uskorienija* po 1986 roku obrany wektor reformowania spuścizny rewolucji wydawał się optymalnym rozwiązaniem. Przedmiotem zainteresowania ekipy Gorbaczowa zakładającej reformę systemu gospodarczego stała się leninowska Nowa Polityka Ekonomiczna (1921-1928; NEP).

Druga bolączka, z którą decydenci radzieccy musieli sobie poradzić, dotyczyła kwestii wizerunkowych. Efektywnego rozwiązania problemu zmiany przywództwa państwowego oczekiwali, jak podkreślali Nikołaj Ryżkow (Рыжков, 1995, s. 75) i Walerij Bołdin (Болдин, 1995, s. 88), nie tylko członkowie partii, lecz także obywatele. Ci ostatni wstydzieli się swoich wiekowych przywódców (*gerontokracja*). Za upokarzający uznawano powszechnie system sukcesji władzy, przypominający obywatelom

radzieckim system kolejkowy, na podstawie którego można było po kolei, według listy, nabyć deficytowe towary, np. lodówki czy samochody. Oczywiście o tym, kto i na którym miejscu kolejkowej listy się znalazł, decydowały zakładowe komórki partyjne (Pichoja, 2011, s. 448).

Publicznie wyrażana przez samych członków Biura Politycznego groźba gerontokracji doprowadziła do zawiązania trójstronnego sojuszu: starców, zwolenników Gorbaczowa oraz KGB. W wyniku tego porozumienia dokonano pierwszego w historii wyboru szefa partii w sposób odbiegający od dotychczasowej praktyki. Nie wchodząc w szczegóły wyboru Gorbaczowa, warto podkreślić, że rozstrzygającym był fakt udzielenia mu poparcia przez: Andrieja Gromykę (dowód na to, że starcy zaakceptowali „młodego”, 54-letniego Gorbaczowa na najwyższym stanowisku w partii), Wiktora Griszyina, który sam aspirował do tego stanowiska (udzielenie poparcia oznaczało zakończenie walki o władzę), Wiktora Czebrikowa – przewodniczącego KGB ZSRR (skoro Andropow korzystał z usług KGB, to Gorbaczow również zamierzał) oraz Jegora Ligaczowa, reprezentującego „nowych ludzi” w kierownictwie BP.

Wykorzystując wielokrotnie podkreślane i wychwalane przez główne kierownictwo państwa na posiedzeniu BP zalety swojego charakteru, takie jak: „nieposkromiona energia twórcza i dążenie do tego, by zrobić więcej i lepiej”, „umiejętność układania relacji z ludźmi, relacji zasadniczych i wymagających” oraz „bogate doświadczenie w pracy partyjnej” – zarówno w terenie, jak i w centrali, Gorbaczow rozpoczął proces wdrażania w życie założeń *pieriestrojki*.

Zapowiedzią projektowanych, ale nie do końca uświadomionych przeobrażeń systemowych był wybór w lipcu 1985 roku Aleksandra Jakowlewa na stanowisko szefa Wydziału Propagandy KC KPZR. Pod koniec 1985 roku Jakowlew skierował do genseka obszernie pismo z projektem zmian systemowych. Wśród propozycji znalazły się m.in. postulaty: przekształcenia homogenicznego systemu partyjnego w dwupartyjny na bazie dotychczasowej KPZR, wprowadzenia stanowiska prezydenta państwa, przeprowadzenia powszechnych wyborów oraz realizacji założeń reformy ekonomicznej i przeobrażeń demokratycznych (Яковлев, 1994, s. 205-212). Koncepcja przemian systemowych, przygotowana i przedstawiona przez uchodzącego za głównego ideologa *pieriestrojki*

Jakowlewa, stała w całkowitej sprzeczności z opiniami Biura Politycznego. Chociaż nie popierał tych pomysłów także Gorbaczow, uważając je za utopijne i eksperymentalne, to z częścią dotyczącą istnienia opozycji jako niezbędnego i pożytecznego elementu życia politycznego się zgadzał. „Przerwanie tradycji totalitaryzmu”, jak określił poglądy Gorbaczowa Rudolf Pichoja, stanowiło zapowiedź przeobrażeń systemowych, których celem było przełamanie paraliżu intelektualnego i marazmu twórczego, zarówno w partii, jak i w państwie. Było to kolejne odstępstwo od tradycyjnej praktyki radzieckiej (Pichoja, 2011, s. 462).

Przeobrażenia systemu gospodarczego

Wektor przeobrażeń systemu gospodarczego Związku Radzieckiego wyznaczały założenia, w myśl których punktem wyjścia miało być odejście od administracyjnych metod zarządzania na rzecz ekonomicznych na wszystkich szczeblach, szeroko rozumiana demokratyzacja zarządzania oraz wszechstronna aktywizacja czynnika ludzkiego. W praktyce, jak podkreślał Gorbaczow, miało to oznaczać odejście „od nadmiernie scentralizowanego, nakazowego systemu zarządzania i przejście na system demokratyczny, oparty na zasadach demokratycznego połączenia centralizmu z samorządnością” (Gorbaczow, 1989, s. 38-39).

Wobec widocznego niepowodzenia dotychczasowych prób reformy systemu gospodarczego w kampanii *uskorienija* Gorbaczow zdecydował się odejść od modelu „konserwatywnej modernizacji socjalizmu” na rzecz modernizacji z określonym, ściśle dozowanym wykorzystaniem w gospodarce mechanizmów i bodźców rynkowych (Tabaczniak et al., 2004, s. 130). W tych okolicznościach decyzja Gorbaczowa o implementacji mechanizmów wolnorynkowych w obszarze funkcjonowania gospodarki nakazowo-rozdzielczej potrzebowała uzasadnienia ideologicznego, albowiem te dwa modele stały ze sobą w sprzeczności. Optymalnym wzorcem, do którego mógł nawiązać Gorbaczow, okazał się mechanizm leninowskiej gospodarki mieszanej. Występując w roli kontynuatora „rewolucyjnych” myśli Lenina, podkreślał tym samym swe przywiązanie do najlepszych, jego zdaniem, rozwiązań prowadzących do odbudowy gospodarczej państwa.

Decydując się na realizację *uskorienija*, za wzorzec obrał sobie leninowską Nową Politykę Ekonomiczną. Miało to świadczyć o powrocie do najlepszych tradycji funkcjonowania gospodarczego Rosji radzieckiej. Skoro mieszany typ gospodarki (państwowo-prywatnej) zdaniem Gorbaczowa spełnił podówczas swoje zadanie (wyprowadził kraj z zapaści), to również w warunkach *pieriestrojki* będzie właściwym modelem reformy systemu gospodarczego¹. Wyrażając, podobnie jak Lenin, troskę o losy rewolucji – pokojowej rewolucji, Gorbaczow obarczył winą za tak zły stan państwa „biurokrację proletariatu”, w świadomości której zakorzeniło się „pierwszeństwo przemocy i działanie w sytuacjach nadzwyczajnych w złym tego słowa znaczeniu”, jako metoda działania (Gorbaczow, 2014, s. 318). Powracając zatem do tradycyjnych, zrozumiałych dla narodu form i udoskonalając na drodze reform system, Gorbaczow intensywnie forsował założenia *pieriestrojki* w życiu wewnętrznym państwa. W kontekście sytuacji połowy lat 80. XX wieku twierdził, że obecny stan państwa jest bezpośrednim następstwem obalenia wówczas przez biurokrację partyjną, przejmującą władzę po Leninie (rządy Stalina i jego następców), strategii NEP-u opartej na: załączkach rynku, swobodnej przedsiębiorczości oraz ideowym i politycznym pluralizmie. „Zapanował państwowy, w gruncie rzeczy «koszarowy» socjalizm” – podsumował (Gorbaczow, 2014, s. 318).

Wskazując na problemy trawiące gospodarkę radziecką, Gorbaczow umiejętnie żonglował słowami, tak aby jak najszybciej pokazać źródło kryzysu gospodarczego państwa. Obrona przez niego strategia pozostała w zgodzie z założeniami *pieriestrojki*, odnoszącymi się do krytycznego rozrachunku z przeszłością. Nie chodziło jednak o uznanie polityki

¹ Gorbaczow oczywiście nie wskazuje na przyczyny zapaści gospodarczej Rosji radzieckiej w okresie poprzedzającym wprowadzenie NEP-u. Zniszczenia, których doznała Rosja na skutek następujących po sobie albo paralelnie wydarzeń: wielkiej wojny, obu rewolucji 1917 roku, wojny domowej obejmującej nie tylko walki „białych” z „czerwonymi”, lecz także ze zrewoltowanymi masami chłopskimi i kozackimi, bolszewickiej polityki „czerwonego terroru” połączonej z dwiema innymi – kolektywizacją i rozkułaczaniem, interwencji zewnętrznej, wojny z Polską oraz klęski nieurodzaju, głodu i fali bezdomności, wymusiły na rządzie bolszewickim odejście od wcześniejszych komunistycznych założeń gospodarczych i wprowadzenie polityki NEP-u. Była to jedyna podówczas szansa na przetrwanie nowo powstałego komunistycznego państwa, które w dalszym ciągu pozostawało parweniusem Europy i świata.

stalinowskiej za źródło wszelkich trudności, z którymi zmuszony jest borykać się przywódca, ale o wskazanie po raz pierwszy na konkretnego sprawcę całego zła – biurokrację partyjną. Jej zaniechania i brak zaangażowania we wdrażanie założeń *pieriestrojki*, a nierzadko wręcz jej sabotowanie, stanowiły dla Gorbaczowa bardzo dobre usprawiedliwienie częstych zmian kadrowych, dokonywanych z zastosowaniem zupełnie innych reguł gry politycznej niż dotychczas. Innymi słowy, jedna „nowinka” wymuszała drugą „nowinkę”. Wszelkie próby przeciwstawienia się polityce Gorbaczowa były traktowane jako sabotaż *pieriestrojki*, chociaż restrykcje względem oponentów nie były tożsame z tymi z lat 30. i 40. XX wieku.

Nad szeregiem działań o charakterze „rewolucyjnej” przebudowy gospodarki radzieckiej dominowały działania nieekonomiczne, których celem było utrzymanie, a następnie rozszerzenie kontroli państwa nad tym, czego prawo jeszcze nie zabraniało. Ustawy: o zakazie wydawania czasopism nieoficjalnych, o walce z nielegalnymi dochodami, o indywidualnej działalności gospodarczej, o przeciwdziałaniu alkoholizmowi, o spółdzielniach, czyli kooperatywach, o komisji kontroli jakości produkcji – *Gospriomce*, o powołaniu *Gosagropromu* – struktury łączącej w jedną całość kołchozy i przemysł przetwórczy produktów rolnych, czy też dekrety o różnicowaniu zarobków w zależności od rentowności oraz o walce z pasożytami – nie zmieniały fundamentalnych zasad funkcjonowania systemu ekonomicznego, a wręcz wskazywały coraz ostrzej na wyczerpywanie się modelu ekstensywnego w gospodarce radzieckiej. Administracyjne, deklaratywne zarządzanie gospodarką nie przyniosło zakładanych skutków, a tylko powiększyło i tak nasilający się chaos.

Wobec coraz bardziej odczuwalnych skutków wyczerpywania się wewnętrznych mechanizmów rozwoju gospodarczego niezbędny okazał się zastrzyk z zewnątrz w postaci uruchomienia na szeroką skalę handlu zagranicznego. Problem jednak polegał na tym, że aplikowane przez rządzących reformy nie przyjmowały się na gruncie radzieckim. Wynikało to z dość powszechnego przekonania, że wszyscy chcą żyć dostatnio i wygodnie – jak na Zachodzie, ale przy utrzymaniu wsparcia socjalnego na dotychczasowym, wysokim poziomie. Prowadziło to do powstania tzw. regulowanego „rynku socjalistycznego”, który był syntezą planu centralnego z rynkiem. Jak podsumował ten okres Józef Smaga

(2002, s. 264), powołując się na prasę radziecką tamtego okresu, „łączenie planu z rynkiem to tyle, co wstawianie do zegarka ręcznego elementów zegarka piaskowego. Zepsujemy jeden i drugi”.

Sytuacji nie poprawiły próby nadania pewnej samodzielności przedsiębiorstwom państwowym w przemyśle czy rolnictwie oraz kooperatywom spółdzielczym. Ustawodawstwo radzieckie z 1987 roku, na mocy którego wprowadzono system trójzmianowy, zasadę samofinansowania i samozaopatrzenia przedsiębiorstw państwowych – *hozraszczot* oraz nadano im „autonomię” w zakresie stosowania ekonomicznych metod zarządzania, w praktyce doprowadziło do wzrostu odpowiedzialności przedsiębiorstwa, poczynając od dyrektora, a na kolektywie robotniczym kończąc. Zgodnie z obowiązującym prawem przedsiębiorstwa państwowe i spółdzielnie nadal musiały wypełniać odgórne dyrektywy ze strony *Gospłanu* i ministerstw; państwo pozostawało głównym nadzorcą produkcji, cen towarów, jak również „samodzielnego zarządzania” przedsiębiorstw.

Jedynym pozytywnym skutkiem eksperymentu ekonomicznego Gorbaczowa okazało się ożywienie ruchu spółdzielczego, który, w przeciwieństwie do przedsiębiorstw państwowych, nieznacznie się rozwinął. Mimo wielu trudności (administracyjnych; związanych z walką ze światem przestępczym, który chciał przejąć spółdzielcze aktywa; podsypanej przez państwo nieufności społeczeństwa; rezolucji z 5 stycznia 1989 roku wcielającej spółdzielnie do sektora państwowego) w listopadzie 1988 roku istniało 47 700 spółdzielni zatrudniających 770 000 osób, podczas gdy w lipcu tegoż roku odnotowano powstanie 32 561 spółdzielni, które zatrudniały 700 000 pracowników. Jednak na skutek niewypełnienia przez ruch spółdzielczy zadania poprawy sytuacji konsumentów oraz coraz wyraźniej dostrzegalnego procesu różnicowania się społeczeństwa radzieckiego pod względem dochodów w grudniu 1988 roku władze zaczęły ograniczać działalność spółdzielni. Różnego rodzaju zakazy zahamowały aktywność spółdzielni na płaszczyznach m.in. wydawniczej, medycznej czy pedagogicznej, zaś na szczeblu lokalnym spółdzielczość poddano kontroli władz, które powróciły do odgórnego ustalania cen na towary (Thom, 1990, s. 46-47).

Na efekty wprowadzanych reform nie trzeba było długo czekać – rok 1988 przyniósł potężny kryzys, który wymusił na Gorbaczowie do-

stosowanie założeń *pieriestrojki* do nowej, trudniejszej rzeczywistości. Zakładane na samym początku przyspieszenie w rozwoju naukowo-technologicznym, ukierunkowane na odrodzenie przemysłu maszynowego (Plenum KC KPZR z kwietnia 1985 roku), zakończyło się klęską: żadnego przyspieszenia nie zaobserwowano, ponieważ wszelkie zmiany przeprowadzano zgodnie z dotychczasową logiką – odgórnego, administracyjnego zarządzania (co z kolei pozostawało w zgodzie w założeniami Andropowowskiej części *pieriestrojki*). Z kolei druga próba, z czerwcowego Plenum KC KPZR z 1987 roku, wyznaczająca nowe kierunki reformy gospodarczej, jeszcze bardziej pogorszyła sytuację.

W tych okolicznościach już w lutym 1987 roku Gorbaczow podczas Plenum KC KPZR po raz pierwszy powiedział o „*pieriestrojce* systemu politycznego”. Oznaczało to rewizję stanowiska naczelnych władz Związku Radzieckiego w odniesieniu do reformy systemu gospodarczego państwa, która od tego czasu przebiegać miała w połączeniu z pozostałymi komponentami systemowymi.

„Rewolucja w umysłach”

Implementacja rozwiązań prodemokratycznych w inicjowanych przez Gorbaczowa reformach systemowych była obecna od samego początku. Bardzo szybko, obok nader często podnoszonego przez sekretarza generalnego *uskorienija* w gospodarce, pojawiać się zaczęło drugie hasło z triady *pieriestrojki* – *glasnost*, czyli jawność. Połączenie socjalizmu z demokracją dla Gorbaczowa było rzeczą naturalną, która „teoretycznie i praktycznie w całej rozciągłości wskrzesza Leninowską koncepcję budownictwa socjalistycznego” (Gorbaczow, 1989, s. 41). Podkreślane przez sekretarza generalnego „głębia, prawdziwie rewolucyjny duch i wszechogarniający charakter przebudowy” sprowadzały się do zaznaczenia, iż demokratyzacja całego życia społecznego jest „główną gwarancją nieodwracalności rozpoczętych procesów” (Gorbaczow, 1989, s. 35).

Tak pojmowany socjalizm miał przekonać obywateli Związku Radzieckiego, że jest on młodym ustrojem społecznym i jako taki „dysponuje ogromnymi, jeszcze bynajmniej nie w pełni ujawnionymi możli-

wościami samorozwoju, samodoskonalenia, rozwiązywania kluczowych problemów naukowo-technicznego, gospodarczego, kulturalnego i duchowego postępu społecznego, rozwoju ludzkiej osobowości” (Gorbaczow, 1989, s. 44). Punktem wyjściowym rozważań Gorbaczowa nad funkcjonowaniem odnowionego socjalizmu było dynamicznie rozwijające się państwo radzieckie, powstałe w 1917 roku, a zapoczątkowane we wcześniejszych doświadczeniach².

W praktyce problem *pieriestrojki* zasadzony był dużo głębiej. Eksperymenty gospodarcze nie poprawiły sytuacji, ale jeszcze bardziej ją pogorszyły, i nie pomogły żadne ideologiczne zakłęcia formułowane przez Gorbaczowa, a odwołujące się do retoryki NEP-u. Społeczeństwo o tyle popierało wdrażanie pierwszego etapu *pieriestrojki*, opartego jeszcze na Andropowowskiej taktyce przywracania porządku i dyscypliny, o ile

² Nie można nie dostrzec podobieństwa wypowiedzianych przez Gorbaczowa słów do idei rosyjskiego panslawizmu autorstwa Nikołaja Danilewskiego. Według teorii Danilewskiego wobec kryzysu trwającego ludzkość podzieloną na 10 typów kulturowo-historycznych (czyli wielkie ciągi rozwoju dziejowego grup etnicznych używających konkretnych języków), które już się wyczerpywały, na arenie międzynarodowej zaistniała szansa dla nowego, dopiero wzrastającego typu kulturowego – słowiańskiego. Typ ten stałby się podstawą dla stworzenia z większości narodów słowiańskich zależnych od Austro-Węgier i Turcji federacji niepodległych państw ze stolicą w Konstantynopolu pod nazwą Związek Wszechsłowiański. W obrębie Związku znajdować się mieli oprócz Słowian także Grecy, Rumuni i Węgrzy, którzy zostaliby podporządkowani żywiołowi słowiańskiemu. Problemem dla Danilewskiego pozostawali Polacy, których utrzymanie w granicach ówczesnego państwa rosyjskiego było zbyt kosztowne. Proponował on, aby włączyć ich do federacji, co pozwoliłoby z jednej strony uzyskać niepodległość, a z drugiej zapewniłoby ochronę przed wchłonięciem przez żywioł niemiecki. Jak podkreśla Joachim Diec, Danilewski sądził, że ściśle podporządkowanie Polaków unitarnemu państwu rosyjskiemu doprowadziłoby tylko do wychowania w Rosji szerokich mas obywateli działających na jej niekorzyść.

Diec, analizując koncepcję Danilewskiego, słusznie zwraca uwagę na geograficzne podobieństwo Związku Wszechsłowiańskiego do obszaru państw Układu Warszawskiego, a także na pewną wspólną konstrukcję systemową. Wprawdzie w odniesieniu do rozciągłości terytorialnej Układ Warszawski nie sięgał nad Bosfor i nie obejmował Grecji, ale za to wchłoniął wschodnią część Niemiec. Z kolei podobieństwo systemowe widoczne było w funkcjonowaniu państw nominalnie niepodległych, jednak z bardzo zbliżonym systemem politycznym i polityką zagraniczną podporządkowaną wspólnym interesom. Rolę wyzwolicielki i strażniczki odzyskanej wolności w obu przypadkach pełnić miała Rosja (Diec, 2015a, s. 44-45). W tym też kontekście rozpatrywać należy trzeci wektor *pieriestrojki* w stosunkach międzynarodowych – *nowoje myszlenije*.

dotyczyło ono aparatu urzędniczego. W przekonaniu społecznym wydawało się, że remedium na trawiący państwo kryzys funkcjonowania będzie zmuszenie każdego do poprawnego wykonywania swoich obowiązków. Kiedy jednak okazało się, że „sankcje i środki przymusu administracyjnego dotyczą nie tylko skorumpowanych sprzedawców, przekupnych funkcjonariuszy, spekulujących sąsiadów, ale że każdy cierpi od *pieriestrojki* – jeden mniej zarobi, drugi będzie musiał wyrzec się wódki, jeszcze innemu przydzielą pracę na nocnej zmianie” – stosunek do gorbaczowowskich reform zdecydowanie się zradyzalizował. Jak zauważa Françoise Thom (1990, s. 42), reżim zrozumiał, że stosowanie tradycyjnych metod komunistycznych w obliczu narastającego kryzysu i postępującego niezadowolenia społecznego stało się niebezpieczne dla niego samego. W celu zażegnania owego niebezpieczeństwa Gorbaczow świadomie uruchomił *glasnost*, która wydawała mu się narzędziem dużo bardziej skutecznym niż te stosowane w minionych latach. Mogła ona odwrócić uwagę obywateli od problemów dnia codziennego i skierować ją na inne tory.

„Rewolucja w umysłach”, jak nazwał *glasnost* Gorbaczow w odniesieniu do zmiany sposobu myślenia i postrzegania państwa, narodu oraz samych siebie, wymknęła się szybko spod kontroli reformatorów. Promowanie demokratycznych rozwiązań systemowych przez liderów *pieriestrojki*, jak nazywano aktywnych zwolenników przebudowy Gorbaczowa, doprowadziło do głębokich przeobrażeń w masowej świadomości społecznej. Instrumentem oddziaływania na pozostające w apatii bierne społeczeństwo radzieckie, którym posłużył się sekretarz generalny, była prasa, gdyż jak sam podkreślał wiele razy, stała się ona gwarantem jawności życia społeczno-politycznego państwa. „Bez jawności” – uzasadniał Gorbaczow – „nie jest możliwa demokratyzacja, polityczna aktywność mas i ich udział w rządzeniu” (Pichoja, 2011, s. 474).

Dążąc do realizacji postulatu jawności w życiu społeczno-politycznym, wyznaczono cele, które ta część przebudowy miała zrealizować. Strategia *glasnosti*, której realizatorem był Aleksandr Jakowlew, została ukierunkowana na osiągnięcie następujących celów:

1. Odzyskanie wpływów ideologicznych utraconych w okresie застоju i rozpoczęcie nowej ofensywy zarówno w kraju, jak i poza jego granicami.

2. Zneutralizowanie szkodliwych wpływów Zachodu poprzez zastosowanie dwojakiego rodzaju taktyki:
 - a. odebranie mu wyłączności na informowanie o tym, co się dzieje w ZSRR;
 - b. wykorzystanie zachodnich mass mediów do celów propagandy radzieckiej poprzez dostarczanie im informacji o skandalizujących wydarzeniach.

W ten sposób Kreml zamierzał odzyskać monopol na przekazywanie informacji dotyczących spraw państwa, który utracił w latach 70. XX wieku na rzecz dysydentów radzieckich.

3. „Organizowanie inicjatywy mas” – slogan odwołujący się do postulatu zaangażowania społeczeństwa radzieckiego w proces przebudowy; aktywność społeczna od samego początku miała przebiegać w ramach tzw. jawności sterowanej. Taktyka ta sprowadzała się do odgórnego definiowania, kiedy które treści mają ujrzeć światło dzienne i w ten sposób dotrzeć do społeczeństwa. W praktyce ta polityka okazała się dużo bardziej szkodliwa niż zakładano. Jako przykład jej zastosowania można wskazać wydarzenia z 1986 roku związane z wybuchem reaktora w Czarnobylu.
4. *Głasność* jako forma kontroli społecznej miała stać na straży wierności założeniom *pieriestrojki*, szczególnie w odniesieniu do władz lokalnych, ale także miała służyć wykrywaniu „przeciwników”. Egzemplifikacją tak pojmowanego zadania *głasności* może być protegowany Gorbaczowa, Borys Jelcyn, który od samego początku stał na straży wypełniania założeń przebudowy i w konsekwencji popadł w konflikt z samym „ojcem” *pieriestrojki*.
5. Potrzeba pozyskania do celów politycznych inteligencji w kraju i za granicą. W założeniu stać się ona miała fundamentem zmian, elementem uwiarygadniającym proces demokratyzacji kraju. Negatywnie o pozyskiwaniu inteligencji radzieckiej wypowiedzieli się dwaj znani intelektualisci, Andriej Siniawski i Aleksandr Podrabinek. Ich zdaniem Gorbaczow usatysfakcjonował nie inteligencję, ale pseudouczonech. Ci, którzy dali się przekonać i poszli na współpracę z władzą komunistyczną, charakteryzowali się bardzo krótką i wybiórczą pamięcią – zapomnieli o zniszczeniu

gospodarki, o trudnościach życia codziennego w nadziei na poprawę własnego losu. Prawdziwa inteligencja jednak, podobnie jak całe społeczeństwo – co podkreślił Podrabinek – „chce wolności, a nie tylko okruchów spadających z pańskiego stołu Gorbaczowa” (Thom, 1990, s. 33).

6. Podkreślenie braku ciągłości pomiędzy minioną epoką a czasem pokojowej rewolucji Gorbaczowa. Ten postulat nie tylko pozwalał publicznie odciąć się od zbrodni komunistycznych doby bolszewizmu i stalinizmu, ale w pierwszym rządzie prowadził do oczyszczenia partii komunistycznej z narośli minionych lat. Kiedy jednak cel okazał się niemożliwy do osiągnięcia, wobec otwartego konfliktu wewnątrz KPZR w kontekście wdrażania *pieriestrojki* w życie posłużono się *głasnością* do dyskredytacji tej części aparatu partyjno-państwowego, która sprzeciwiała się dalszym zmianom systemu państwowego.

Na kanwie „rewolucji w umysłach”, prowadzonej pod hasłami *pieriestrojki*, *głasności* i demokratyzacji, doszło do ujawnienia się skrzydła konserwatywnego w łonie KPZR, którego deklaracją ideową był artykuł opublikowany 13 marca 1988 roku w gazecie „Sowieckaja Rossija”, zatytułowany *Nie mogę wyrzec się zasad*. Artykuł sygnowany nazwiskiem Niny Andriejewej stanowił „manifest przeciwko *pieriestrojce*” i wyrażał poglądy tzw. wsteczników, jak określił swoich oponentów Gorbaczow. W praktyce deklaracja Andriejewej posłużyła Gorbaczowowi i popierającemu go skrzydłu radykałów do zainicjowania „czystki” w szeregach partii, albowiem „ten, kto myśli w duchu Niny Andriejewej, musi odejść, ponieważ artykuł ten jest wyraźnym apelem do powrotu do stalinizmu, formacji przestępczej i wielce niemoralnej” (Gorbaczow, 2014, s. 330).

Reforma spuścizny rewolucji w społeczeństwie radzieckim dokonana za pomocą *głasności* odniosła sukces, który swoją skalą zaskoczył samych reformatorów. Obserwowany w tamtym czasie proces socjalizacji społeczno-politycznej obywateli spowodował ich faktyczne zaangażowanie w dokonujące się przemiany nie tylko na drodze bezpośredniego lub pośredniego w nich uczestniczenia (manifestacje, pikiety), lecz także poprzez oddolnie powstające nieformalne ruchy obywatelskie dążące do utrzymania i poszerzenia zdobyczy *pieriestrojki*. Wiele działań podejmowanych przez Kreml, a przejawiających się w przyznaniu oby-

watelom praw politycznych, było jawną deklaracją postępującej, choć nie do końca uświadomionej, a tym bardziej niezamierzonej, zmiany systemowej. Wolność słowa, zgromadzeń i stowarzyszania się, wolność wyznania, zalegalizowanie prywatnej inicjatywy gospodarczej oraz inne tego typu posunięcia ze strony władzy stały się zwiastunem zbliżającej się wolności, która, przyjmowana w społeczeństwie bezrefleksyjnie, szybko straciła na atrakcyjności. W miejsce swobody pojawiła się bowiem anarchia, niekompetentnej biurokracji nie zastąpiła profesjonalna administracja, zaś upragniony dostatek i zachodni poziom życia pozostały tylko mirażem. Utracono poczucie bezpieczeństwa, wsparcia ze strony struktur partyjno-państwowych też już nie było, dotychczasowa struktura społeczna zaczęła się degradować, zaś puste półki sklepowe przypominały niezbyt odległe czasy kryzysu ekonomicznego. W tych okolicznościach nie można było się dziwić, że przyparty do muru Gorbaczow potrzebował przede wszystkim odwrócić uwagę społeczeństwa od sytuacji wewnętrznej, a następnie znaleźć winowajcę wszystkich tych nieszczęść, które tak mocno dotknęły społeczeństwo Związku Radzieckiego. Niezbędna była też nowa, solidna podbudowa instytucjonalna, dzięki której pozycja samego sekretarza generalnego wzmocniłaby się i uzyskała demokratyczny mandat do dalszego sprawowania władzy.

W tych okolicznościach latem 1988 roku podjęto decyzję o zainaugurowaniu tzw. *pieriestrojki* w nadbudowie, czyli przebudowy systemu polityczno-ustrojowego Związku Radzieckiego (Smoleń, 1994, s. 342). Tym bardziej, że

w umysłach ludzi zaczęła się rewolucja demokratyczna, której już nie dało się ani ukryć, ani powstrzymać. Codziennie i coraz widoczniej potwierdzała to prasa, nowe książki, przedstawienia teatralne, wystąpienia twórczej inteligencji, pojawienie się licznych nieformalnych organizacji młodzieżowych zajmujących się kwestiami obrony prawa lub ekologią oraz innych niezależnych stowarzyszeń obywateli (Gorbaczow, 2014, s. 331).

„Doskonalenie socjalizmu” – „Więcej demokracji, więcej socjalizmu!”

Proces „doskonalenia socjalizmu” został oficjalnie zainaugurowany na XIX Konferencji KPZR, która odbyła się na przełomie czerwca

i lipca 1988 roku. „Konieczność wzmocnienia demokratycznej praworządności i tworzenia państwa prawa” spowodowała podjęcie przez to gremium decyzji o fundamentalnym znaczeniu dla państwa komunistycznego. Na mocy ustaleń konferencji zainicjowano proces stopniowej likwidacji monopolu władzy KPZR, który zakończył się definitywnie w marcu 1990 roku wykreśleniem z breżniewowskiej Konstytucji ZSRR z 1977 roku art. 6 i 7, mówiących o dominującej pozycji partii komunistycznej w życiu państwa i narodu radzieckiego.

Gdyby określić główne przemiany w systemie politycznym Związku Radzieckiego, prowadzące w konsekwencji do zmiany ustrojowej, to wyglądałyby one następująco: po pierwsze, stworzenie państwa prawa, oczywiście z naturalnym jeszcze wtedy zastrzeżeniem – socjalistycznego; po drugie, rozdział władz i przebudowa systemu zarządzania; po trzecie, stworzenie warunków dla dozowanej demonopolizacji systemu władzy i odrodzenia opozycji parlamentarnej; po czwarte, umocnienie jawnego charakteru procesu politycznego – *głasności* (Tabacznikow et al., 2004, s. 134). W szczegółach zasięg projektowanych i wprowadzonych w życie zmian przedstawia poniższe zestawienie.

Tab. 1. Reformy systemu politycznego ZSRR w dobie pieriestrojki

Reforma	Skutek
Nadanie mieszkańcom ZSRR praw politycznych i obywatelskich	Realizacja założeń <i>pieriestrojki</i> wymusiła na Gorbaczowie przywrócenie bądź nadanie pakietu praw obywatelom ze względów czysto propagandowych, zarówno na użytek wewnętrzny, jak i przede wszystkim zewnętrzny; w tym drugim przypadku celem było przekonanie partnerów zagranicznych do tego, że ZSRR naprawdę się demokratyzuje
Zniesienie cenzury	Powrót do obiegu publicznego „półkowników”, czyli zakazanych książek i filmów, oraz udostępnienie całej literatury dysydenckiej i emigracyjnej

Transmisje telewizyjne i radiowe wszelkich posiedzeń organów państwowo-partyjnych, a także ich przedruk w prasie	W ramach polityki <i>głasności</i> procesu politycznego aktywizowano obywateli we wdrażaniu jej założeń w życie; dyskredytacja przeciwników Gorbaczowa miała służyć ich usunięciu ze struktur partyjno-państwowych i tym samym dalej wzmacniać pionową strukturę władzy sekretarza generalnego poprzez ukazywanie go w roli ofiary przemian, nie zaś ich autora (a zatem w pełni odpowiedzialnego za politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa)
Zalegalizowanie indywidualnej działalności gospodarczej	Próba ożywienia gospodarki państwa poprzez przerzucenie ciężaru jego utrzymywania na barki społeczeństwa bez jakiegokolwiek wsparcia instytucjonalno-prawnego
Zmiany w procedurze wyborczej zarówno na poziomie lokalnym, jak i centralnym, zgodnie z którymi w ocenie kadr ubiegających się o mandat decydującym elementem miała być „opinia i wola obywateli, członków partii”	Pierwsze eksperymenty z systemem politycznym badające mechanizmy wdrażania <i>pieriestrojki</i> w życie po ogłoszeniu pierwszych założeń przebudowy systemu politycznego
Wprowadzenie zasady kadencyjności dla stanowisk państwowych oraz tajnych wyborów sekretarzy komitetów partyjnych, a następnie poddanie całej procedury wyborczej kontroli społecznej	Pierwsze eksperymenty z systemem politycznym badające mechanizmy wdrażania <i>pieriestrojki</i> w życie w odniesieniu do procesu przekształcenia KPZR w partię o nachyleniu (przynajmniej deklarowanym) socjaldemokratycznym
Rozdział stanowisk państwowych od partyjnych, co przy dyskredytacji tych drugich dawało pierwszym szerokie pole do działania, i przesunięcie tym samym ciężaru zarządzania z instancji partyjnych do Rad	Odcięcie się od struktur partyjnych, które w ocenie społecznej, ale także samej „wierchuszki” państwowej zostały obciążone winą za stan państwa; z drugiej strony, wobec występujących zaniechań zrzucano odpowiedzialność za zaniechanie przebudowy państwa na struktury państwowe, które nie były w stanie (nie mogły, nie chciały, nie dawały rady) realizować strategii demokratyzacji życia społeczno-politycznego

Reaktywowanie dawniej istniejących organów władzy (Zjazdu Deputowanych Ludowych i Rady Najwyższej), do których zostaną przeprowadzone wybory powszechne w oparciu o „udoskonaloną” ordynację wyborczą	Ideologiczne nawiązanie do leninowskich rozwiązań ustrojowych sprowadzało się do dokonania oceny struktur partyjnych, a następnie po wyborach do przeprowadzenia „czystki” w szeregach KPZR w odniesieniu do osób, które w jakikolwiek sposób negatywnie odnosiły się do <i>pieriestrojki</i>
Reorganizacja organu przewodniczącego Rady Najwyższej ZSRR, który do czasu powołania urzędu prezydenta uchodził za „szefa państwa”	Przełomowy etap kształtowania się władzy państwowej Gorbaczowa
Wprowadzenie urzędu prezydenta ZSRR jako konstytucyjnej głowy państwa	Umocowanie władzy prezydenta w strukturze konstytucyjnych organów państwa zrównywało go z pozycją partnerów z zagranicy
Reforma systemu władzy sądowniczej i utworzenie na wzór zachodni organu stojącego na straży zgodności ustaw z konstytucją – Komitetu Nadzoru Konstytucyjnego	Przeszczepienie na grunt radziecki instytucji nieznanych w dotychczasowej praktyce ustrojowej skutkowało pozornością działalności
Zalegalizowanie niezależnych stowarzyszeń społecznych i partii opozycyjnych	Narodziny oddolnego ruchu obywatelskiego, zorientowanego na aktywność społeczną i obywatelską, która do tej pory była zastrzeżona dla struktur państwowych
Nowy podział władzy wewnątrz partii –wzmocnienie pozycji sekretarza generalnego kosztem Sekretariatu	Marginalizacja partii, wzmocnienie pozycji sekretarza generalnego
Zniesienie art. 6 i 7 Konstytucji ZSRR – mówiących o dominującej pozycji KPZR w państwie oraz jej majątku	Zmiana ustrojowa systemu politycznego, odejście od systemu monopartyjnego na rzecz wielopartyjnego

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując *pieriestrojkę* systemu politycznego w oparciu o wskazane elementy strategii implementacji rozwiązań prodemokratycznych, można stwierdzić, że eksperyment „demokratyzacji socjalizmu” zakończył się całkowitym chaosem. Bardzo dobrze problem oddaje wewnętrznie sprzeczna konstytucja ZSRR z 1977 roku. Obok dotychczasowych

artykułów w breżniewowskiej ustawie zasadniczej, będącej fundamentem państwa socjalistycznego, pojawiły się zapisy stojące w sprzeczności z dotychczasowymi założeniami ustrojowymi. „Doskonalenie” socjalizmu w myśl „więcej socjalizmu, więcej demokracji!” skończyło się zmianą ustrojową, która, choć niezamierzona, stała się faktem.

Kolejną egzemplifikacją narastającego, a co za tym idzie nierozwiązywalnego problemu reformy systemowej ZSRR był problem narodowościowy. „Polityka narodowościowa” za czasów Stalina charakteryzowała się nie tylko eksterminacją poszczególnych narodów czy grup etnicznych, lecz także deportacjami uznanych za wrogie grup i osiedlaniem ich bez możliwości powrotu w odległych miejscach. Powstały w ten sposób tygiel narodowościowy dał o sobie znać z całą mocą w dobie *pieriestrojki*, kiedy system zarządzania państwem ukazał swe „ludzkie” oblicze.

Inny problem narodowościowy, z którym zmuszony był zmagać się Gorbaczow, dotyczył relacji pomiędzy silnym dotychczas centrum a podporządkowanymi mu podmiotami. Republiki bałtyckie, jak również gruzińska, mołdawska czy armeńska, stale oczekiwały zwiększenia swej autonomii w zakresie języków, kultury czy gospodarki, a nawet dążyły do oderwania się od ZSRR (republiki: litewska, łotewska, estońska i gruzińska). Jednak decydującym ciosem dla federacji radzieckiej okazała się deklaracja separacji od władz i partyjnych struktur związkowych zgłoszona przez republikę rosyjską. Jeżeliby poszukiwać czynnika, który implikował proces przeobrażeń Związku Radzieckiego w nieznanym *de facto* nikomu kierunku po 1985 roku, należałoby powiedzieć, że był nim konflikt pomiędzy władzami RFSRR a ZSRR. Nie dotyczył on tylko kierunku i tempa wdrażanej w życie *pieriestrojki*, ale nosił znamiona ostrej konfrontacji na polu ideologicznym, systemowym (ustrojowym, politycznym i gospodarczym) oraz kompetencyjnym, a nade wszystko personalnym. Wzajemna niechęć Michaiła Gorbaczowa i Borysa Jelcyna wymusiła opowiedzenie się poszczególnych sił państwowych, partyjnych czy społecznych po którejs z stron.

Taką samą postawę przyjęły pozostałe republiki związkowe, które pod koniec lat 80. zainteresowane były tylko tym, aby uszczknąć dla siebie jak najwięcej z budżetu centralnego, a przy tym utrzymać dotychczasowe przywileje i pozycję zarówno względem centrum, jak i siebie samych.

Kres trwałości ZSRR w dotychczasowym kształcie położyła tzw. para-da suwerenności, która była przejawem postępującego procesu decentralizacji państwa. Republiki związkowe kolejno, poczynając od bałtyckich, zaczęły ogłaszać deklaracje suwerenności, aby w roku 1991, po nieudanym zamachu stanu wiceprezydenta Giennadija Janajewa (i w jego trakcie), przekształcić je w deklaracje niepodległości, z odłączeniem się od Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich włącznie.

„Nowe myślenie” jako przejaw zmiany wizerunkowej ZSRR na niwie polityki międzynarodowej

Ostatnim elementem *pieriestrojki* zainicjowanej przez Gorbaczowa w 1985 roku była strategia nowej polityki zagranicznej. Z konieczności opracowania jej założeń od podstaw z uwzględnieniem zmieniającej się sytuacji geopolitycznej zdawano sobie sprawę, zanim władzę przejął Gorbaczow. Wyrażna defensywa na arenie międzynarodowej, w której pozostawał Związek Radziecki w drugiej połowie lat 70. XX wieku, pogłębiła się na skutek zaangażowania się w wojnę w Afganistanie w 1979 roku. Położenie ZSRR dodatkowo skomplikowała zmiana na urzędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych. Wraz z objęciem stanowiska przez Ronalda Reagana (1981) USA weszły na drogę zwalczania wpływów komunistycznych w świecie, którymi zarządzał właśnie Związek Radziecki. Potrzeba zmiany wizerunku ZSRR na arenie międzynarodowej była zatem od samego początku kluczowym wektorem polityki ekipy Gorbaczowa, tym bardziej że m.in. od postrzegania państwa radzieckiego przez partnerów zewnętrznych zależało podźwignięcie się z zapaści. Dotyczyło to zarówno liderów tzw. Zachodu, jak i przywódców Wschodu.

Hasłem definiującym obszar aktywności Gorbaczowa na arenie międzynarodowej było *nowoje myslenie* (новое мышление) – nowe myślenie. Wymieniwszy braki w polityce zagranicznej minionych epok (niepełne wykorzystanie możliwości wynikających z koalicji antyhitlerowskiej i zezwolenie na zawiązanie się sojuszu państw zachodnich skierowanego przede wszystkim przeciwko ZSRR; przecenianie możliwości ZSRR i niedocenywanie sił przeciwnych w stosunkach międzyarodo-

wych; bagatelizowanie problemów narodowościowych zarówno w samym ZSRR, jak i w państwach, którymi zainteresowany był Związek Radziecki; niedostosowanie metod zarządzania do realiów społeczno-politycznych i gospodarczych w ZSRR oraz w państwach sojuszniczych wraz z zachowaniem hegemonicznej pozycji partii komunistycznej), Gorbaczow opracował wytyczne nowej strategii, która obejmowała:

1. Wyznaczenie priorytetów i hierarchii celów w taki sposób, aby większość czynionych wyrzeczeń czy poświęceń miała charakter czysto symboliczny, np. uwolnienie więźniów politycznych, sprowadzenie z zesłania Andrieja Sacharowa, zainicjowanie procesu rehabilitacji ofiar represji politycznych. W zamian oczekiwano, że Zachód na czele ze Stanami Zjednoczonymi pospieszy z pomocą Związkowi Radzieckiemu, udzieli mu licznych kredytów oraz (złudne przekonanie) dobrowolnie się rozbroi. Z niebezpieczeństwa takiej taktyki zdawał sobie sprawę były prezydent Richard Nixon, który wiosną 1988 roku w wywiadzie dla „New York Times Magazine” tak ją podsumował: „Jeżeli będziemy pomagać Moskwie zawsze, kiedy tylko prasa sowiecka doniesie o jakichś problemach ZSRS, to Moskwa zgromadzi korzyści strategiczne, podczas gdy my zbierać będziemy wycinki z gazet” (Thom, 1990, s. 103).
2. Oddziaływanie wielowektorowe, obejmujące swym zasięgiem nie jedno tylko państwo komunistyczne, np. Afganistan, który stał się prawdziwie nierozwiązywalnym problemem dla Kremla. Celem było nawiązanie oraz utrzymanie stosunków dyplomatycznych nie tylko z sojusznikami, lecz także z państwami zachowującymi dotychczas neutralność. W strefie interesów znaleźć się miały na powrót zachodnie partie socjaldemokratyczne czy konserwatywne, co odpowiadało założeniom gorbaczowowskiej strategii współistnienia.
3. *Głasność* jako narzędzie uprawiania polityki zagranicznej. Takie działanie przekładało się na wzrost prestiżu samego Gorbaczowa, ale niekoniecznie już państwa. Publiczne przyznawanie się do własnych słabości i niepowodzeń oficjalna propaganda radziecka uznawała za troskę ZSRR o wspólne, nadrzędne wartości ludzkie. W tym właśnie duchu podano do wiadomości publicz-

nej informację o katastrofie elektrowni jądrowej w Czarnobylu w 1986 roku czy o trzęsieniu ziemi w Armenii dwa lata później. Innym przykładem zastosowania tej taktyki była deklaracja jednostronnego rozbrojenia ZSRR, podczas gdy jednym z głównych, rzeczywistych powodów decyzji o redukcji sił zbrojnych była zapaść demograficzna.

4. Wprowadzenie radzieckiej polityki zagranicznej na poziom *ho-zraszczotu*, czyli samofinansowania. W praktyce ekipie Gorbaczowa zależało na tym, aby wzajemne stosunki z innymi państwami były minimalnym obciążeniem dla gospodarki (Thom, 1990, s. 101-104).

Nie ulega wątpliwości, że proponowane zmiany miały charakter ustępstw tylko pozornych. Przejawiano fałszywą nadzieję, że w zamian za składane deklaracje i symboliczne działania szerokim strumieniem popłynie pomoc z Zachodu. Jak spuentowała to francuska badaczka Françoise Thom (1990, s. 104), „rozbrojenie militarne nie oznacza wcale rozbrojenia ideologicznego”, albowiem istota sowieckiej wizji świata Gorbaczowa w praktyce prowadziła do uznania socjalizmu za ruch ukierunkowany na doskonalenie egzystencji ludzkiej. „I wszystko to, co stanowi przeszkodę dla tego ruchu, należy zburzyć” – podsumowała „Prawda” w 1987 roku po oficjalnym ogłoszeniu założeń strategii nowej polityki zagranicznej Związku Radzieckiego.

Przeorientowana na XXVII Zjeździe KPZR (1986) polityka zagraniczna państwa oparta została na fundamencie ukierunkowanym na wypracowanie nowych standardów w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego. Był to postulat, którego zrealizowanie przełożyłoby się na wzmocnienie pozycji ZSRR na arenie międzynarodowej jako siły determinującej obronę wzmiankowanych wartości ogólnoludzkich, w praktycznym wymiarze stanowiących *de facto* instrumentarium interesów obu potęg.

Strategia „nowego myślenia” uwalniająca ZSRR od spuścizny stalinizmu zorientowana została na realizację następujących dyrektyw. Po pierwsze, odrzucono możliwość wygrania wojny jądrowej i przestano traktować ją jako środek osiągania celów polityczno-ideologicznych. Rezygnacja z wyścigu zbrojeń na skutek przegranej rywalizacji na tej płaszczyźnie z USA doprowadziła do zredefiniowania postulatu bez-

pieczeństwa. Od tej pory bezpieczeństwo międzynarodowe zaczęto pojmować wielowymiarowo. W miejsce uwypuklanego dotąd braku zagrożenia militarnego podkreślano zapewnienie bezpieczeństwa w sferach wojskowej, politycznej, gospodarczej, ekologicznej czy w końcu żywnościowej. W opinii Kremla, ponieważ zbrojenia powiększają tylko zagrożenie wybuchu konfliktu, należy zrobić wszystko, co tylko możliwe, aby zbudować wzajemne zaufanie i obniżyć w ten sposób ryzyko konfrontacji. Obie strony, jak podkreślono w dokumencie wieńczącym spotkanie Reagana i Gorbaczowa w Genewie w 1988 roku, „nie będą dążyć do przewagi wojennej”. Wyrazem „wskrzeszenia ducha Genewy”, jak podsumował to spotkanie Gorbaczow (2014, s. 299), była decyzja o przekształceniu obu armii – amerykańskiej i radzieckiej – z ofensywnych w obronne oraz wprowadzenie transparentności arsenałów i nawiązanie współpracy celem odbywania wzajemnych konsultacji w dziedzinie wojskowości. Istota tak definiowanego bezpieczeństwa międzynarodowego tkwiła w gotowości obu partnerów do wzajemnego otwarcia i zmiany świadomości oraz sposobu postępowania z wojennego na pokojowe (Kissinger, 2009, s. 869).

Po drugie, nowa, przyjęta wówczas teoria o niepodzielności bezpieczeństwa międzynarodowego prowadziła do przekonania o globalnych współzależnościach. Koncepcja ta sprowadzała się do stwierdzenia, że bezpieczeństwa międzynarodowego nie sposób zbudować na bazie jednostronnej, ponieważ bez względu na dzielące ludzką różnice ustrojowe i ideologiczne jest ono uzależnione od jej wspólnych wysiłków (Bieleń, 2002, s. 261). Ilustracją tego stanowiska była wypowiedź Gorbaczowa podsumowująca pierwszy szczyt Gorbaczow–Reagan w grudniu 1988 roku, w której mówił nie tylko o problemie konfrontacji tych „dwóch systemów społecznych, ale o wyborze pomiędzy przetrwaniem a wzajemną zagładą” (Kissinger, 2009, s. 867).

Po trzecie, stojąc na gruncie *pieriestrojki*, w myśl której obdarowano wolnością własny naród, kierownictwo radzieckie uznało, że prawo do samostanowienia mają także inne narody. Odejście od doktryny Breżniewa prowadziło do odrzucenia dogmatów o pokojowym współistnieniu państw, internacjonalizmie socjalistycznym oraz ograniczonej suwerenności w imię wspólnoty ideologicznej i interwencji w wewnętrzne sprawy państw. Propagowanie „socjalizmu z ludzką twarzą” w pań-

stwach „realnego socjalizmu” prowadzić miało jedynie do przeniesienia na grunt państw sojuszniczych reform zainicjowanych w ZSRR. W konsekwencji wytworzony na arenie międzynarodowej klimat doprowadził do systemowych przekształceń ustrojowych, w wyniku których nie tylko rozpadł się Układ Warszawski, ale likwidacji uległa także radziecka strefa wpływów.

Po czwarte, w strategię polityki zagranicznej wyraźnie został wpisany postulat prymatu interesów ogólnoludzkich nad klasowymi czy lokalnymi. Pozostawało to w zgodzie z taktyką *glasnosti* w sferze stosunków międzynarodowych, która prowadzić miała do większego zainteresowania sprawami wewnętrznymi Związku Radzieckiego. Gorbaczow liczył na finansowe zaangażowanie rządów państw trzecich, w pierwszym rzędzie USA, w rozwiązanie problemów trwających w ZSRR. Zachętą do działania w tym wypadku była groźba niestabilności i nieprzewidywalności Związku Radzieckiego, ale także wykorzystywania odruchu pomocy humanitarnej, udzielanej przez społeczność międzynarodową w przypadkach różnego rodzaju katastrof czy naturalnych kataklizmów. Pozostawało to w zgodzie z logiką *pieriestrojki* na płaszczyźnie międzynarodowej, zgodnie z którą współpraca międzynarodowa odbywać się miała po minimalnych kosztach ponoszonych przez stronę radziecką. A zatem – na koszt pozostałych uczestników stosunków międzynarodowych.

Piątym czynnikiem kształtującym politykę „nowego myślenia” była nowa doktryna bezpieczeństwa, w myśl której dokonano, przynajmniej oficjalnie, redefinicji zagrożeń zewnętrznych. Do tej pory głównym źródłem zagrożeń militarnych pozostawało NATO. Ponieważ dostrzeżono inne zagrożenia o charakterze globalnym: głód, zatrucie środowiska, skażenie gleb i wód, wyczerpywanie się zasobów surowcowych i energetycznych, epidemie, naturalną koleją rzeczy dokonano w tej sferze przeorientowania. Efektem tego procesu było pojawienie się koncepcji o wystarczalności obronnej, która w polityce wewnętrznej ZSRR przekładała się na reformy w dziedzinie militarnej. Przyczyną reform w sferze obronności nie była oczywiście nowa perspektywa postrzegania zagrożeń, ale bardzo poważne problemy finansowe i demograficzne państwa, które nie było w stanie utrzymać na dotychczasowym poziomie finansowania przemysłu maszynowego i obronnego.

Jeśli chodzi o strukturę państw Sojuszu Północnoatlantyckiego, to Związek Radziecki nie przestał zwalczać jego wpływów. Nie mogąc ograniczyć strefy wpływów i stopnia oddziaływania NATO na politykę światową (w domyśle oczywiście chodziło o hegemoniczną już pozycję USA), Gorbaczow postanowił „opłesć” go siecią sojuszy zawieranych w ramach już istniejących organizacji różnego szczebla: międzynarodowego, między państwowego czy regionalnego. Taktyka ta zakładała wykorzystanie pozostających pod wpływami bloku wschodniego i jego sprzymierzeńców organizacji masowych, które za pomocą zwyczajowych sloganów ruchu komunistycznego kreować miały na nowo politykę zagraniczną ZSRR. W ten sposób dyplomacja radziecka uzyskała jeszcze jedną możliwość wpływania na politykę międzynarodową świata.

Największym osiągnięciem *pieriestrojki* w stosunkach międzynarodowych, jak się wtedy zdawało, była koncepcja „Wspólnego Europejskiego Domu”, która określała przyszły ład europejski. Zakładała ona stworzenie dość luźnej struktury wielostronnych sojuszy na obszarze od Vancouver po Władywostok, co stanowiło wyraźne zapożyczenie z doktryny de Gaulle’a. Ta nowa forma współistnienia obok siebie państw zróżnicowanych pod względem ustrojowym, ale połączonych sojuszami i współpracujących na niwie gospodarczej, nie została zrealizowana na skutek rozpadu Związku Radzieckiego w 1991 roku. Z punktu widzenia obserwatora zachodniego widać, że koncepcja Gorbaczowa miała prowadzić do zmarginalizowania znaczenia Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz EWG (Thom, 1990, s. 113-116; Kissinger, 2009, s. 870-871), co umożliwiłoby powrót na arenę międzynarodową Związku Radzieckiego jako pełnoprawnego aktora politycznego. Instrumentem oddziaływania byłyaby w tym przypadku właśnie „demokratyzacja”, prowadzona w państwach europejskich zgodnie z założeniami polityki zagranicznej Związku Radzieckiego.

Takie zdefiniowanie założeń strategii polityki zagranicznej oznaczało dla Związku Radzieckiego prymat polityki wewnętrznej nad zagraniczną, co z kolei w odniesieniu do państw satelickich implikowało zmniejszenie ich kontroli przez dotychczasowego hegemon. Za redefinicję kierunków polityki zagranicznej wobec państw bloku wschodniego oraz przyjętą postawę bierności wobec zachodzących w nich przeobrażeń systemowych Gorbaczow został uhonorowany Pokojową Nagrodą Nobla w 1991 roku.

Konkluzje

Reformowanie spuścizny rewolucji na drodze implementacji mechanizmów gospodarki mieszanej i procedur prodemokratycznych przez Michaiła Gorbaczowa dla ZSRR zakończyło się rozpadem federacji, zaś dla Europy i świata nowym wymiarem stosunków międzynarodowych, w których hegemonem stały się Stany Zjednoczone. Chociaż implementacja rozumiana jest jako skuteczne wprowadzanie danych rozwiązań do funkcjonującego już systemu, w przypadku Związku Radzieckiego miała ona deklaracyjny charakter. Przenoszenie wzorców i instytucji państw Zachodu na grunt radziecki skutkowało nie ich zakorzenieniem, ale deformacją. We wszystkich sferach życia państwa i społeczeństwa radzieckiego implementacja prowadzona pod hasłem *pieriestrojki* nie przyniosła zakładanych efektów.

Jeżeli ostatecznym celem *pieriestrojki* była „dogłębna odnowa wszystkich sfer życia kraju, nadanie socjalizmowi najbardziej nowoczesnych form organizacji społeczeństwa, jak najpełniejsze ujawnienie humanistycznego charakteru naszego ustroju we wszystkich jego najważniejszych aspektach – gospodarczym, społeczno-politycznym i moralnym” (Gorbaczow, 1989, s. 40-41), to możemy również zdecydowanie stwierdzić, że eksperyment ten zakończył się sukcesem.

Rewolucyjny charakter aplikowanych przez Gorbaczowa zmian w systemie politycznym i gospodarczym państwa polegał na doprowadzeniu ich do stanu nieodwracalności. Służyło temu silne podkreślenie związku demokracji z socjalizmem, chociaż obie formy ustrojowe po prostu się wykluczały. Z tego tytułu warto zwrócić uwagę na odmienną postulowanych reform, ich zasięg oraz głębię. Dla Gorbaczowa przebudowa stanowiła kontynuację ewolucyjnej zmiany zapoczątkowanej jeszcze przez Lenina, na którego zresztą cały czas się powoływał. Podkreślał przy tym, że demokratyzacja jest celem przebudowy, ponieważ tylko dzięki niej zmiany staną się trwałe. Oczywiście stanowisko sekretarza generalnego w tej sprawie nie oznaczało odejścia od socjalizmu na rzecz demokracji, lecz jedynie zwrot w kierunku państwa o podbudowie socjaldemokratycznej przy zachowaniu utrwalonej już struktury władzy.

Odmienny punkt widzenia w kontekście definiowania *pieriestrojki* jako rewolucji prezentował najsłynniejszy dysydent radziecki, laureat

Pokojowej Nagrody Nobla, Andriej Sacharow. Dla oponentów genseka, którym przewodził Sacharow, związek demokracji z socjalizmem wyglądał zgoła odmiennie. Uznali oni, że *pieriestrojka* jest nie tylko rewolucją, która właśnie trwa (Pichoja, 2011, s. 557); jej zdobycze powinny być rozszerzane i umacniane. Nastąpiło tu zderzenie dwu punktów widzenia – deklaratywnego, wyraźnie nastawionego na niewielkie, kosmetyczne zmiany, ale prowadzące do umocnienia pozycji władz centralnych, oraz zwolenników rzeczywistej reformy, która wywoła zmianę systemową i zerwie z totalitarną przeszłością państwa. Te dwie wizje nowego państwa rosyjskiego stały się wytycznymi socjalizacji politycznej społeczeństwa radzieckiego, która dokonywała się właśnie dzięki *pieriestrojce*. *Głosność* życia społeczno-politycznego w praktyce okazała się szkołą obywatelskości, którą przechodziło społeczeństwo nie tylko Związku Radzieckiego, lecz także jego państw satelickich.

W odniesieniu do której sfery życia społeczno-politycznego i gospodarczego możemy stwierdzić, że *pieriestrojka*, rozumiana jako reformowanie spuścizny rewolucji, zakończyła się sukcesem? Bez wątpienia na taką ocenę zasługuje „rewolucja w umysłach”, pod którą należy rozpatrywać zmiany dokonane w mentalności i świadomości społeczeństwa radzieckiego. Jawność działania w polityce wewnętrznej przełożyła się na silne zaangażowanie społeczeństwa w uczestnictwo w życiu społecznym i politycznym państwa. Wtedy to po raz pierwszy mieliśmy do czynienia ze zjawiskiem autentycznej, oddolnej partycypacji obywatelskiej, przejawiającej się w organizowaniu marszy, pikiet, demonstracji, a nawet strajków. Ożywienie społeczne znalazło potwierdzenie także w czynnym uczestnictwie w procesie alternacji władzy, jak również oddolnym kształtowaniu się sektora społecznego. „Wysyp”, jak określano pojawienie się różnych organizacji nieformalnych, tzw. *nieformatów* oraz stowarzyszeń był następstwem implementacji zachodnich rozwiązań prawnych do zastanego już radzieckiego systemu prawnego. Powstały w ten sposób chaos legislacyjny utrudniał jednak zakorzenienie się nowych rozwiązań w systemie politycznym państwa.

Podobna sytuacja zaistniała w przypadku społeczeństwa radzieckiego, które nie zinternalizowało wartości demokratycznych, nie miało bowiem z nimi wcześniej do czynienia. W związku z tym zaakceptowało ono jedynie te części aksjologicznego systemu demokratycznego,

które były dla niego rozpoznawalne i służyły jego bieżącym celom. Ta pozorność przeobrażeń była tylko częściowa, ponieważ w praktyce okazało się, że tendencje demokratyczne zaczęły być doceniane. Współ z tendencjami autorytarnymi, konserwatywnymi i liberalnymi zaczęły kształtować masową świadomość społeczną społeczeństw postkomunistycznych, umożliwiając w ten sposób dostosowanie się do dynamicznie zmieniającej się sytuacji wewnętrznej państwa (Исаев, Баранов, 2013, s. 323-344).

Przeobrażenia w systemie prawnym również świadczyły o rozpoczęciu przebudowy w systemie politycznym. Zainicjowane w 1988 roku, a zapowiedziane przez Gorbaczowa rok wcześniej, w konsekwencji spowodowały odejście od obowiązującej ideologii i zerwanie państwa radzieckiego ze swoim „sowieckim dziedzictwem”: przewodnią rolę partii w państwie, gospodarką centralnie sterowaną, dominującą rolę nomenklatury. Odcięcie od korzeni spowodowało rozłam w szeregach KPZR, która zmarginalizowana, nie stanowiła już żadnego oparcia dla pogrążającego się w kryzysie państwa. Niedysiejsze jego filary, obok partii – ideologia, armia i KGB – nie były w stanie podtrzymać ZSRR przy życiu, nie były zresztą tym zainteresowane. Plany odnowienia państwa radzieckiego przy pomocy zreformowanej na wzór socjaldemokratycznej KPZR zakończyły się zdecydowaną klęską. Uruchomione procesy, zamiast uzdrowić państwo, przyspieszyły jego koniec.

„*Pieriestrojka* w nadbudowie”, zorientowana na zbudowanie silnej, gwarantowanej konstytucyjnie władzy centralnej, posłużyła do upodobnienia nowo powołanych lub reaktywowanych organów władzy do odpowiadających im instytucji demokratycznych Zachodu. Chociaż była realizowana pod hasłem „demokratyzacji życia społeczno-politycznego”, w praktyce nie doprowadziła do gruntownych przeobrażeń systemowych, ale do iluzoryczności reform. Nadrzędnym celem przebudowy systemu politycznego nie była wcale demokratyzacja, ale zmiana wizerunkowa Związku Radzieckiego na arenie międzynarodowej, która przełożyłaby się na pozyskanie finansowego i materialnego wsparcia z Zachodu oraz uczynienia z niego na nowo partnera w stosunkach międzynarodowych.

O ile postulat przywrócenia dobrego imienia ZSRR częściowo udało się zrealizować – przestał on funkcjonować w międzynarodowej opinii

publicznej jako „imperium zła” – o tyle próba ułożenia zmieniającego się układu sił według wzorców sowieckich zakończyła się przegraną Związku Radzieckiego. W konfrontacji zimnowojennej nie zwyciężyły co prawda Stany Zjednoczone, ale przegranym okazał się ZSRR. W 1991 roku nie tylko rozpadł się sam Związek, lecz także przestała istnieć radziecka strefa wpływów. Proces odprężenia zainicjowany przez Gorbaczowa w ramach strategii „nowego myślenia” w polityce zagranicznej doprowadził faktycznie do uznania ZSRR za partnera w stosunkach międzynarodowych zarówno przez przywódców Zachodu, jak i Wschodu (także Chin), ale z punktu widzenia interesów jego samego zakończył się klęską.

W międzynarodowej opinii publicznej Michaił Gorbaczow zapisał się bardzo pozytywnie, przede wszystkim dlatego, że przeprowadzona przez niego *pieriestrojka* okazała się w praktyce bezkrwawą rewolucją. Miało to swoje uzasadnienie w kontekście tzw. aksamitnych rewolucji, które przetoczyły się przez wszystkie państwa Układu Warszawskiego. W ich wyniku w państwach byłego bloku wschodniego doszło do zmiany systemowej, której zakładanymi efektami była głęboka, oddolna demokratyzacja systemu społeczno-politycznego oraz transformacja gospodarcza, przejawiająca się odejściem od gospodarki państwowej na rzecz rynkowej. W ten sposób, jak podsumowuje orientacje ideowo-polityczne radzieckiej polityki zagranicznej doby Gorbaczowa Stanisław Bieleń, „ZSRR dobrowolnie zdjął z siebie funkcję «imperium komunistycznego», pretendującego do narzucenia innym swoich wzorców ustrojowych” (Bieleń, 2002, s. 263).

Ostatnią sferą poddaną reformie w duchu *pieriestrojki* była gospodarka. Niestety na tym polu Gorbaczowowi nie udało się zbyt wiele osiągnąć, a wręcz przeciwnie – na skutek nieprzemyślanych i krótkowzrocznych decyzji kryzys gospodarczy pogłębił się. Próby ożywienia systemu gospodarczego poprzez mobilizację społeczną, przy zastosowaniu odgórnych decyzji administracyjnych i bez zapewnienia wsparcia dla przedsiębiorstw przemysłowo-rolniczych ze strony aparatu państwowego – w każdej gałęzi gospodarki (przemysł, rolnictwo) generalnie zakończyły się niepowodzeniem. Przyczyny takiego stanu rzeczy były zbyt głęboko zakorzenione i uniemożliwiały podjęcie jakichkolwiek skutecznych działań na rzecz podźwignięcia kraju z zapaści.

Powiązanie *pieriestrojki* w gospodarce, realizowanej pod hasłem *uskorienija*, z modernizacją systemu ekonomicznego na wzór zachodni miało wyłącznie charakter propagandowy. Nie planowano w żadnym wypadku przejścia na gospodarkę rynkową, ale podpierając się założeniami leninowskiej gospodarki mieszanej, zamierzano ożywić rynek wewnętrzny do czasu, kiedy uda się uzyskać pomoc z zewnątrz. Nowa strategia ekonomiczna autorstwa ekipy Gorbaczowa doprowadziła w konsekwencji nie do ustabilizowania się gospodarczej sytuacji państwa, ale do jego ekonomicznej dezintegracji. Zapaść sektora konsumpcyjnego (rolnictwa), przejawiająca się w brakach w zaopatrzeniu, postępujący kryzys finansowy, finansowe i majątkowe rozwarstwienie społeczne i towarzysząca mu pauperyzacja, wprowadzona prohibicja, która doprowadziła nie tylko do wycięcia winnic w republikach żyjących z produkcji win, ale przede wszystkim do potężnej dziury budżetowej, oraz coraz bardziej widoczne niesprawiedliwość i bezrobocie – wszystko to spowodowało, że przeciwko Gorbaczowowi i jego *pieriestrojce* opowiedziało się nie tylko społeczeństwo radzieckie, lecz także nomenklatura, której *status quo* został naruszony. Symbolem walki z niesprawiedliwością społeczną i przywilejami władzy stał się były protegowany Gorbaczowa, Borys Jelcyn. Ze zwykłego członka aparatu partyjnego wyrósł na człowieka, który zajął miejsce zmarłego 14 grudnia 1989 roku Sacharowa w szeregach demokratów, by następnie od 1990 roku jako przywódca Republiki Rosyjskiej doprowadzić do rozwiązania Związku Radzieckiego 8 grudnia 1991 roku. Innym przykładem działań ukierunkowanych na zahamowanie *pieriestrojki* okazał się przeprowadzony w dniach 19-21 sierpnia 1991 roku zamach stanu. Zorganizowany przez najbliższych współpracowników Gorbaczowa, którzy nie kryli się specjalnie ze swoimi poglądami na temat kierunku zmian zachodzących w państwie, zakończył się klęską, która z kolei została wykorzystana przez przywódców republik związkowych do demontażu państwa związkowego.

Reasumując, należy stwierdzić, że reformowanie spuścizny rewolucji na drodze implementacji mechanizmów gospodarki mieszanej i procedur prodemokratycznych w Związku Radzieckim na drodze „pokojujowej rewolucji” (Gorbaczow, 1989, s. 92), za którą Gorbaczow uważał *pieriestrojkę* systemu polityczno-społecznego, gospodarczego oraz poli-

tyki zagranicznej, zakończyła się połowicznym sukcesem, ponieważ totalitarne państwo komunistyczne powstałe na skutek październikowego zamachu stanu przeprowadzonego przez bolszewików w 1917 roku przestało *de facto* istnieć. Połowiczność owa wynika z faktu, że internalizacji nie uległy wartości charakterystyczne dla humanistycznego ducha demokracji, co przełożyło się na brak jej konsolidacji w systemie politycznym. Podobnie jak w przypadku rozwiązań ustrojowych, tak i w sferze mentalnościowej i na poziomie świadomości społecznej nie nastąpiła konsolidacja społeczeństwa. Wynikało to przede wszystkim z dotychczasowego sposobu funkcjonowania społeczeństwa, jego samooceny i przekonań, ale także z rozczarowania mitycznymi hasłami „demokracji” czy „wolnego rynku”, które uchodziły za panaceum na trawiące radzieckie społeczeństwo bólączki, a które nie spełniły pokładanych w nich nadziei. *Pieriestrojka* w powszechnej opinii społeczeństwa rosyjskiego ze względu na zasięg oddziaływania i wywołane reperkusje nie bez kozery nazywana jest po dziś dzień „katastrofą” (Зиновев, 1989).

Perestroika – Reforming the Legacy of the Revolution

The reforming of the heritage of the revolution by means of the implementation of the mechanisms of mixed economy and pro-democratic procedures in the Soviet Union on the basis of the *perestroika* of the political, social, economic system and the foreign policy was a qualified success because the totalitarian communist state which emerged as a result of the October coup d'état conducted by the Bolsheviks in 1917 actually ceased to exist. This qualified success was due to the fact that the values peculiar to the humanist spirit of democracy were not internalized, which translated itself into its lack of consolidation in the political system. Similarly as in the case of system-based solutions and the transformation in the mentality-based sphere and at the level of social consciousness, the society was not consolidated. This was a result above all of the functioning of the society at that time, its self-evaluation and beliefs, as well as a result of the disenchantment with the mythical slogans of „democracy” or „free trade”, which were considered as remedies against the social ills of the Soviet society and which failed to realize the hopes which were associated with them.

Перестройка – реформирование наследия революции

Реформирование наследия революции путем введения механизмов смешанной экономики и продемократических процедур в Советском Союзе путем перестройки социально-политической системы, экономики и внешней политики, закончилось частичным успехом, поскольку тоталитарное коммунистичес-

кое государство, возникшее после октябрьского большевистского переворота в 1917 году фактически перестало существовать. Частичный успех связан с тем, что не были полностью усвоены ценности характерные для гуманитарного духа демократии, что привело к отсутствию консолидации в политической системе. Как и в случае системных решений, так и в случае трансформации менталитета и общественного сознания, консолидация общества не наступила. Это связано главным образом с функционированием общества в прошлом, с его самооценкой и убеждениями, а также с разочарованием в мифических лозунгах «демократии» и «свободного рынка», которые считались панацеей от бед советского общества, и которые не оправдали возлагаемых на них надежд.

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

Poddając ocenie transponowanie zdobyczy rewolucji do zmieniających się realiów zarówno sfery wewnętrznej, jak i zewnętrznej państwa rosyjskiego, przyznać należy, że wykazują się one niezwykle elastycznością i trwałością. Zjawisko to związane jest z pragmatycznym podejściem do definiowania obszarów implementacji strategii zmiany od samego początku państwowości rosyjskiej jako Rosji Radzieckiej. One bowiem, obok przebudowy ustrojowej i politycznej, pieriestrojki ideologicznej i transformacji gospodarczej, a także przeobrażeń struktury społecznej i przemodelowywania koncepcji polityki zagranicznej, stanowiły i nadal stanowią fundament konstytuujący dzisiejszą rzeczywistość polityczną Federacji Rosyjskiej i narodu rosyjskiego. Ze wszystkimi tego zjawiska konsekwencjami, zarówno tymi pozytywnymi, jak i negatywnymi. Budują one tożsamość kulturową, która wpływa na percepcję świata zewnętrznego, ale także pozwala odnaleźć się w rzeczywistości zachodzących przemian wewnętrznych.

www.akademicka.pl

